

Posledice uživanja alkohola in nedovoljenih drog v nepravdnih postopkih

Nadja Podobnik Oblak

Korespondenca:

Nadja Podobnik Oblak, univ. dipl. pravnik

Okrajna sodnica

Vodja nepravdnega in zapuščinskega oddelka Okrajnega sodišča v Ljubljani

Uživanje alkohola in nedovoljenih drog v civilnopravnih razmerjih, pa tudi civilnopravnih postopkih nima samodejnih posledic, ki bi nastopile že ob ugotovitvi dejstva, da posameznik uživa alkohol in nedovoljene droge.

Vendarle pa lahko pretirano uživanje alkohola in nedovoljenih drog ter odvisnost privede posameznika do ravnanj ali do spremembe njegovih sposobnosti do take mere, da to lahko vpliva na njegov pravni status, pravice in možnosti.

Vprašanje uživanja alkohola in nedovoljenih drog se tako lahko izpostavi pri presoji poslovne sposobnosti posameznika, procesne sposobnosti v konkretnih postopkih ali kot podlaga za izvedbo postopkov na podlagi Zakona o duševnem zdravju.

Poslovna sposobnost

Poslovna sposobnost je pravno priznana sposobnost izražati poslovno voljo in s tem z lastnimi dejanji, tj. izjavami volje povzročiti nastanek, spremembo oziroma prenehanje pravnih razmerjih. Je sposobnost nastopanja v pravnih razmerjih, pridobivanja in izvrševanja pravic in obveznosti s pravnimi posli, omogoča torej subjektom samostojno nastopanje v pravnem prometu in je predpostavka za veljavnost pravnih poslov. Poslovna sposobnost se pridobi z dopolnitvijo 18. leta starosti (če ni bila podaljšana roditeljska pravica), lahko pa tudi pred polnoletnostjo, če je s sklepom sodišča podeljena osebi, ki je postala roditelj.

Vendar pa je mogoče poslovno sposobnost tudi omejiti ali odvzeti. Trenutno še veljavni Zakon o nepravdnem postopku¹ (v nadaljevanju ZNP) tako v 44. členu določa, da se odloča o odvzemu poslovne sposobnosti osebi, ki zaradi duševne bolezni, zaostalosti, odvisnosti od alkohola oziroma mamil ali drugih vzrokov, ki vplivajo na njihovo psihofizično stanje, ni sposobna sama skrbeti zase, za svoje pravice in koristi. Zakon uporablja izraz »mabila«, čeprav je primerneje nedovoljene droge, vendar zgolj različno poimenovanje ne vpliva na vsebinsko presojo.

Seznam razlogov oziroma okoliščin, ki lahko privedejo do odvzema, torej ni taksativen oziroma zaključen, v teoriji (in tudi sodni praksi) pa ni sporno, da med druge vzroke lahko sodijo tako telesne napake (na primer gluhonemost, slepota), kot tudi značajske lastnosti (patološka nagnjenost k tožarjenju – kverulantsvo ali zapravljenost). Pri tem ni nujno, da

je ta značajska lastnost oziroma obnašanje posameznika posledica duševne bolezni, ampak je odločilno za presojo, ali v tolikšni meri vpliva na (splošno) psihofizično stanje posameznika, da ni sposoben skrbeti zase, za svoje pravice in koristi. Menim, da lahko med druge vzroke štejemo tudi prekomerno uživanje alkohola in nedovoljenih drog, ki morda še ne dosega (zdravstvenega) standarda odvisnosti, vendarle pa bistveno vpliva na sposobnosti posameznika. Sodišče ne odloča zgolj z namenom varovanja koristi obravnavane osebe, ampak tudi varovanja pravnega prometa, torej v javnem interesu.

Zgolj obstoj duševne motnje, bolezni ali odvisnosti od alkohola in prepovedanih drog ne zadostuje, vselej se sprašujemo, ali posameznik lahko sprejema razumne odločitve o svojih pravicah in koristih.

Tudi sodna praksa je že oblikovala stališče, da za odvzem poslovne sposobnosti tako ne zadostuje zgolj ugotovitev, da je oseba odvisna od alkohola, ampak mora biti izpolnjen tudi pogoj, da zaradi takšne odvisnosti, ki vpliva na psihofizično stanje, oseba ni sposobna skrbeti sama zase, za svoje pravice in koristi. Od stopnje ugotovljene (ne)sposobnosti je v nadaljevanju odvisna stopnja odvzema poslovne sposobnosti². Vpliv odvisnosti na psihofizično stanje osebe se tako ugotavlja s pomočjo izvedenca medicinske (psihiatricne) stroke, od katerega sodišče v tovrstnih primerih pričakuje predvsem oceno, do kolikšne mere je psihofizično stanje osebe in njena sposobnost razumevanja situacije, sprejemanja odločitev in obvladovanja ravnanja okrnjena zaradi obstoja odvisnosti, pa tudi, ali je spremenjeno stanje trajno in ali obstaja možnost spremembe v primeru, da bi se oseba pričela zdraviti.

Če prenehajo razlogi, zaradi katerih je bila odvzeta poslovna sposobnost, lahko sodišče odloči o delni ali popolni vrnitvi poslovne sposobnosti. Do prenehanja razlogov tako pride v primeru, da se stanje osebe zaradi zdravljenja ali drugih dejavnikov bistveno izboljša, res pa je potrebno vložiti predlog za vrnitev poslovne sposobnosti in izvesti celoten postopek, vključno s pridobivanjem (novega) izvedenskega mnenja, zaslišanja osebe in drugo.

V nasprotju z ostalimi razlogi, ko je potrebno osebi delno odvzeti poslovno sposobnost, je zakonodajalec pri odvisnosti od alkohola in nedovoljenih drog že vnaprej predvidel možnost, da gre za stanje, ki ga je mogoče spremeniti – torej za ozdravljivo bolezen.

¹ Zakon o nepravdnem postopku, Uradni list SRS, št. 30/1986, 20/1988 - popr., Uradni list RS, št. 87/2002 - SPZ, 131/2003 - odl. US, 77/2008 - ZDZdr, 10/2017 - ZPP-E.

² Primerjaj sklepa VSL sklep I Cp 1291/2013 in VSL sklep I Cp 3536/2012, dostopna na portalu www.sodnapraksa.si ali www.sodisce.si.

Tako lahko v primeru, da sodišče ugotovi, da so izpolnjeni pogoji za delni odvzem poslovne sposobnosti zaradi odvisnosti od alkohola ali nedovoljenih drog, s sklepom odloži odločitev o delnem odvzemu za največ leto dni, če se obravnavana oseba zdravi v ustrezni zdravstveni organizaciji, vendar pa lahko pred iztekom roka sklep kljub temu izda, če oseba zdravljenje samovoljno opusti (51. člen ZNP). Ne gre za avtomatični odlog, zakonodajalec je namreč v besedilu z besedo »lahko« sodišču to možnost dopustil, sodišče pa bo tak sklep izdalo le v primeru, da bo v konkretnem primeru ugotovilo, da je tako zdravljenje mogoče in je realno pričakovati tudi izboljšanje. V nasprotnem primeru bi izdaja tovrstnega odloga le po nepotrebem podaljšala postopek in stranki, ki je poslovno nesposobna, celo odrekla ustrezno varstvo njenih pravic. Za presojo možnosti in potencialnega uspeha zdravljenja sodišče samo seveda nima ustreznega strokovnega znanja, zato se lahko obrne na izvedenca, ki pa mu je potrebno zastaviti tudi podrobna vprašanja. Sodnik je namreč tisti, ki zastavi nalogo in s tem obseg dela izvedencu in ni moč na izvedence prelagati odgovornosti, da sodišče opozarjajo tudi na to zakonsko določbo.

Posamezniku je s tem dana še ena priložnost za spremembo in izboljšanje zdravstvenega stanja, ki lahko prepreči nastanek neugodnih pravnih posledic, ki so sicer že napovedane v odloženem sklepu. V primeru da se oseba (uspešno) vključi v zdravljenje, se sklep ne realizira in negativne posledice ne nastopijo, ni pa potrebno izvesti postopka vrnitve poslovne sposobnosti.

Glede na zakonsko besedilo je to mogoče le v primeru delnega odvzema poslovne sposobnosti, ko je torej še ohranjeno vsaj neko osnovno razumevanje in sposobnost, četudi za posle z omejenim obsegom. Če je sposobnost posameznika okrnjena do take mere, da se sodišče odloči za popolni odvzem poslovne sposobnosti, čeravno se je to zgodilo zaradi odvisnosti od alkohola in nedovoljenih drog, zakonske podlage za odlog odvzema načeloma ni in je poslovna sposobnost odvzeta s pravnomočnostjo sklepa o odvzemu.

Odvzem poslovne sposobnosti je mogoč le po pridobitvi izvedenskega mnenja, vendar pa ZNP ne vsebuje določb za urejanje situacij, ko se nasprotni udeleženec pregledu ne želi podvreči. V praksi to pomeni, da lahko odklanja sodelovanje v postopku v celoti (se ne odziva na vabila sodišča in ne odgovarja na prejete pisne pozive) ali pa se zgolj ne udeleži pregleda, na podlagi katerega bi izvedenec lahko izdelal izvedensko mnenje.

V praksi se je, tudi upoštevajoč okoliščine konkretnega primera, oblikovalo več rešitev. Tako je v nekaterih primerih mogoče stanje udeleženca ugotoviti na podlagi razpoložljive zdravstvene dokumentacije (torej posredno). Sodna praksa je tudi že oblikovala rešitve, da je mogoče ob smiselni uporabi določb Zakona o duševnem zdravju (v nadaljevanju ZDZdr)³ tudi v postopku odvzema uporabiti prisilne ukrepe, po drugi strani pa tudi, da sodišče v primeru, da mnenja ni mogoče pridobiti, odloči brez njega (glede na trditveno podlago in dokazno breme)⁴.

Zakon o nepravdnem postopku je trenutno v postopku večjih sprememb in se pripravlja sprejetje novega Zakona o nepravdnem postopku (ZNP-1)⁵. Le-ta več ne pozna instituta odvzema poslovne sposobnosti, ampak določa le postopek postavitve odrasle osebe pod skrbništvo, medtem ko samo skrbništvo in razloge zanj opredeljuje Družinski zakonik (DZ). Postopek postavitve pod skrbništvo je načeloma primerljiv z dosedanjim postopkom, poglobljena razlika je v tem, da po dosedanji ureditvi skrbnika po zaključku postopka imenuje center za socialno delo, po predvideni spremembi zakona pa bo imenovanje skrbnika del sodnega sklepa o postavitvi osebe pod skrbništvo.

262. člen DZ tako določa, da sodišče osebo, ki zaradi motnje v duševnem razvoju ali težav v duševnem zdravju ali drugega vzroka, ki vpliva na zmožnost razsojanja, sama, brez škode zase, ni sposobna poskrbeti za svoje pravice in koristi, postavi pod skrbništvo in ji imenuje skrbnika. Odvisnost od alkohola ali nedovoljenih drog ni več izrecno omenjena med razlogi za postavitve pod skrbništvo, prav tako tudi ni več možnosti odloga izdaje sklepa v primeru, da se oseba začne zdraviti.

Besedilo predloga pa je vsaj na ravni zakonskih določb rešilo dilemo glede uporabe prisilnih ukrepov. Predvideno je namreč, da lahko sodišče odredi, da se oseba, ki naj se jo postavi pod skrbništvo, prisilno privede, če drugače ni mogoče izvesti njenega zaslivanja ali pregleda s strani izvedenca medicinske stroke. Prisilno privedbo izvede policija. Podrobneje postopek privedbe ni opisan, v nadaljnjih določbah se zakon glede izogibanja pozivu psihiatrične klinike zaradi nujnega zadržanja do ugotovitve

3 Zakon o duševnem zdravju, Uradni list RS, št. 77/2008, 46/2015 - odl. US.

4 Primerjaj sklepa VSL I Cp 2673/2012 in VSL I Cp 2981/2013.

5 Prenovljen Zakon o nepravdnem postopku je v času oddaje prispevka še v zakonodajnem postopku, predvideva pa se sprejetje in pričetek veljave do 15. 4. 2019, ko prične v celoti veljati tudi Družinski zakonik (Uradni list RS, št. 15/2017).

zdravstvenega stanja sklicuje na ZDZdr, nadaljnja praksa pa bo pokazala ustreznost, predvsem pa izvedljivost zakonske rešitve.

Procesna sposobnost v civilnih postopkih

Procesna sposobnost je sposobnost stranke, da samostojno in veljavno opravlja procesna dejanja in je načeloma vezana na poslovno sposobnost. Oseba, ki ima poslovno sposobnost, ima tudi procesno sposobnost in lahko pred sodiščem samostojno opravlja procesna dejanja ali za to pooblasti ustreznega pooblaščenca.

Procesna sposobnost je splošni pojem, ki zajema nastopanje v kakršnem koli sodnem postopku, za civilnopravne postopke se uporabljajo določbe Zakona o pravnem postopku, ki se v tem delu uporablja tudi v nepravdnih postopkih in tudi zapuščinskem postopku kot posebni obliki nepravdnega postopka.

Osebe, ki jim je v celoti odvzeta poslovna sposobnost ali je še niso pridobile, zastopa zakoniti zastopnik. Za mladoletnike so to starši, za ostale pa skrbnik.

Za mladoletnike med 15. in 18. letom starosti ter za osebe, ki jim je delno odvzeta poslovna sposobnost, pa je procesna sposobnost vezana na obseg poslovne sposobnosti. Tak mladoletnik lahko na primer samostojno sklepa posle manjšega pomena in glede takih poslov tudi samostojno sodeluje v sodnem postopku. Posli, ki so tako pomembni, da lahko vplivajo na njegovo življenje tudi po polnoletnosti, pa so v primeru sklenitve brez zakonitega zastopnika izpodbojni, v sodnem postopku iz tovrstnih poslov pa mladoletnik nima procesne sposobnosti. Enako velja za osebe, ki jim je delno odvzeta poslovna sposobnost.

V praksi se lahko pojavi situacija, ko osebi poslovna sposobnost še ni odvzeta, vendar sodišče v konkretni zadevi, ki pride v kontakt s tako stranko, posumi, da zaradi nekega vzroka, ki vpliva na njeno psihofizično stanje, oseba ni sposobna razumeti pomena svojih dejanj in za varstvo svojih pravic in koristi, vendar pa ji poslovna sposobnost ni bila odvzeta. Sodnik lahko namreč težavo zazna na podlagi navedb v vlogah, izjav stranke pred sodiščem, nenazadnje pa tudi na podlagi obnašanja stranke na narokih in obravnavah.

Razlogi za tako »nesposobnost« so povsem primerljivi z razlogi, ki so podlaga za odvzem poslovne sposobnosti, le da poslovna sposobnost v celoti morda še ni bila predmet presoje, lahko je postopek tudi še v teku. Pomembno je poudariti, da ne gre za vprašanje ustreznega pravnega znanja za nastopanje v postopku – to lahko stranki nudi pooblaščenec,

ampak za presojo tega, ali se stranka sploh zaveda pomena vodenja postopka, svojih pravic in nenazadnje tudi morebitnih obveznosti, ki lahko iz tega izvirajo.

Če se sodniku na podlagi konkretnih dejanj stranke v postopku pojavi dvom o strankini sposobnosti, je sodišče dolžno tudi v primeru, da tega ne predlaga nobena od strank – torej po uradni dolžnosti ugotoviti pravilno stanje strankine procesne nesposobnosti.

Po stališču pravne teorije sodišče ne more prekiniti postopka in čakati, da se o poslovni sposobnosti izreče nepravdno sodišče v postopku odvzema poslovne sposobnosti, v praksi pa dejansko prihaja tudi do takih prekinitev postopka (četudi morda brez formalnega sklepa), če je postopek odvzema poslovne sposobnosti že v teku in je mogoče v kratkem pričakovati njegov zaključek.

V konkretnem civilnem postopku se sicer procesna sposobnost praviloma preverja tako, kot bi se v postopku odvzema poslovne sposobnosti – z imenovanjem izvedenca medicinske (psihiatrične) stroke, stranka pa se je dolžna pregledu s strani izvedenca podvreči. Tudi v tem delu zakonske določbe procesne zakonodaje zaenkrat še ne dajejo jasnega odgovora, kako naj sodišče ravna v primeru, da stranka pregled odklanja in je odločitev sodišča o nadaljnjem ravnanju odvisna predvsem od položaja stranke v postopku in stanja konkretnega postopka.

Če je v postopku ugotovljeno, da stranka nima procesne sposobnosti, jo zastopa zakoniti zastopnik ali začasni zastopnik, lahko pa taka ugotovitev privede tudi do pričetka postopka odvzema poslovne sposobnosti v celoti (tak postopek se namreč lahko vodi tudi po uradni dolžnosti na podlagi prejema obvestila, da je bil dvom zaznan že pri presoji procesne sposobnosti v drugem postopku) oziroma postavitve pod skrbništvo.

Ker gre pri presoji procesne sposobnosti za presojo poslovne sposobnosti za potrebe zgolj konkretnega postopka, so razlogi praktično enaki in je med njimi lahko tudi odvisnost od alkohola in prepovedanih drog.

Postopki po zakonu o duševnem zdravju (ZDZdr)

Po ZDZdr sodišče odloča v naslednjih postopkih:

- postopek za sprejem na zdravljenje v psihiatrično bolnišnico na oddelek pod posebnim nadzorom brez privolitve na podlagi sklepa sodišča,
- postopek za sprejem na zdravljenje v psihiatrično bolnišnico v oddelek pod posebnim nadzorom brez privolitve v nujnih primerih,

- postopek za sprejem v obravnavo na varovani oddelek socialnovarstvenega zavoda brez privolitve na podlagi sklepa sodišča,
- postopek za sprejem na zdravljenje v nadzorovano obravnavo brez privolitve na podlagi sklepa sodišča.

V vseh navedenih postopkih pa se lahko osebo proti njeni volji sprejme v psihiatrično obravnavo, če so izpolnjeni posebni pogoji: če ogroža svoje življenje ali življenje drugih ali če huje ogroža svoje zdravje ali zdravje drugih ali povzroča hudo premoženjsko škodo sebi ali drugim, če je ogrožanje posledica duševne motnje, zaradi katere ima oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje in če navedenih vzrokov in ogrožanja iz prve in druge alineje tega odstavka ni mogoče odvrniti z drugimi oblikami pomoči (z zdravljenjem v psihiatrični bolnišnici zunaj oddelka pod posebnim nadzorom, z ambulantnim zdravljenjem)⁶. Duševna motnja je začasna ali trajna motnja v delovanju možganov, ki se kaže kot spremenjeno mišljenje, čustvovanje, zaznavanje, vedenje ter dojemanje sebe in okolja. Neprilagojenost moralnim, socialnim, političnim ali drugim vrednotam družbe se sama po sebi ne šteje za duševno motnjo⁷.

Odvisnost, vključno z odvisnostjo od alkohola in prepovedanih drog, v ZDZdr ni izrecno omenjena, jo je pa mogoče uvrstiti med duševne motnje, ki lahko privedejo do prisilne hospitalizacije.

Podobno kot pri odvzemu poslovne sposobnosti pa je potrebno ponovno poudariti, da zgolj obstoj motnje (odvisnosti) za izvedbo postopka prisilne hospitalizacije ne zadostuje, ampak morajo biti izpolnjeni vsi zgoraj navedeni pogoji (še motena presoja realnosti kot posledica motnje in prisotnost hudega ogrožanja).

V praksi se sodniki večkrat srečamo z odvisnostjo od alkohola ali prepovedanih drog tudi pri obravnavi primerov na podlagi ZDZdr, vendar se posebna statistika o vzrokih pridržanja – naravi duševne motnje in izrečenih ukrepih glede na postavljeno diagnozo, ne vodi, tako da števila tovrstnih primerov ni mogoče zanesljivo oceniti.

Stopnje zlorabe alkohola in substanc so različne. Po eni strani obravnavamo akutne zastrupitve, ki praviloma privedejo do nujne hospitalizacije, a je čas pridržanja relativno kratek (da izzvenijo odtegnitveni

simptomi). Po drugi strani se soočamo s posledicami dolgotrajne odvisnosti od alkohola, zaradi katere posameznik praktično več ne funkcioniira in je praviloma izrečen ukrep namestitve v socialnovarstveni zavod, kjer se izhaja iz ocene, da je akutno zdravljenje zaključeno in je potrebno le nadaljnje varstvo in skrb. Vsekakor pa je vselej potrebna ocena stanja posameznika glede na vse zakonske kriterije.

Tako je na primer Višje sodišče v Ljubljani odločilo, da opijanje z alkoholom samo po sebi ni prepovedano in zgolj zaradi zlorabe alkohola, s katerim oseba nedvomno škoduje svojemu zdravju, sprejem v varovani oddelek socialnovarstvenega zavoda brez privolitve ni mogoč. Vendar pa to ne pomeni, da sprejem na tak oddelek ni mogoč v primeru, če opijanje preraste v duševno motnjo in so izpolnjeni tudi vsi ostali zakonsko predpisani pogoji za sprejem ter oseba ne razume pomena in posledic izjave, s katero odklanja sprejem. Za izrek ukrepa mora obstajati realna grožnja, da bo oseba, na katero se nanaša predlagani ukrep, zaradi svoje odvisnosti, ki je ni sposobna obvladovati, (ponovno) huje ogrozila svoje zdravje in življenje, pa tudi zdravje in življenje ljudi v svoji okolici⁸.

Zaključek

Odvisnost od alkohola in nedovoljenih drog je vsekakor v današnjem času relativno pogosto zdravstveno stanje, ki ima svoje posebnosti in zahteva tudi specifično zdravstveno obravnavo. V nepravdnih in splošnih civilnih postopkih pa tako stanje ni bistveno drugačno od drugih duševnih motenj ali bolezni, zato novejša zakonodaja tega tudi posebej ne ločuje. Vselej je v ospredju posameznik, njegove sposobnosti in osebne zmožnosti ter potrebe, sodišče pa je dolžno poskrbeti, da so le-te pravilno ovrednotene in zaščitene, četudi to lahko pomeni, da so sprejeti ukrepi, ki posežejo v njegovo svobodo samostojnega odločanja.

6 39. člen ZDZdr.

7 3. točka 2. člena ZDZdr.

8 Sklep VSL I Cp 150/2017.

